

ARI ve BAL

Editörler:

Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun

Tarihçi
Kitabevi

~ *Arı ve Bal* ~

İstanbul, 2013

Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Yayınları - 39

Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakoğlu

Editörler: Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun

Kapak ve sayfa tasarımı: Ayşe Görkem Kozanoğlu
Kapak görseli: İbn Butlan - Takvim es-sihha'dan
Birinci baskı: Mayıs 2013, İstanbul
Boyutlar: 13,5 x 21 cm
Sayfa sayısı: 288

ISBN: 978-605-4534-30-2

Baskı ve cilt: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Davutpaşa Caddesi No: 123 Kat: 1
Topkapı / Zeytinburnu - İSTANBUL
0212 482 99 10
Sertifika no: 16053

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
www.tarhicikitebevi.com

Moda Caddesi No: 104 / A Moda / Kadıköy - İSTANBUL

Tel: 0216 418 68 86

GSM: 0530 370 74 11

E-posta: info@tarhicikitebevi.com

~ Arı ve Bal ~

Editörler:

Emine Gürsoy Naskali
Hilal Oytun Altun

Tarihçi
Kitabevi

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ • 7

Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun

ARICILIK MONOGRAFİLERİ

Güroluk Köyünde Karakovan Arıcılığı ve Terimleri • 11
Mustafa Karataş

Torbalı, Arıtış Köyünde Arıcılık • 37
Necat Çetin

ANTİK ANADOLU'DA BAL

Antik Çağda Karia Bölgesinde Bal • 55
Dinçer Savaş Lenger

Hititlerde Arı ve Bal • 65
Sedat Erkut

Tarih Öncesinden Antikçağa Arıcılık ve Bal • 71
İsmail Gezgin

Mitolojik Arıların Ballı Öyküleri • 97
Deniz Gezgin

BAL VE BALMUMU

Eflak-Boğdan ve Karadeniz'de Bal ve Balmumu • 115
Arzu Kılınç

HELVA

Edirne'nin Gaziler Helvası ve Helva Sohbetleri • 133
Alev Özbil

LAFINIZI BALLA

Türklerde Arıcılık • 143
Edward Tryjarski

Yunus Emre'nin Şiirlerinde Arı, Bal ve Kovan • 189
Ayşe Nur Kırgız Sağın

Divriği Kültüründe Arı ve Bal • 197
Fatma Pekşen

Türkiye Türkçesinde Arı ile İlgili Atasözleri ve Deyimler • 221
Eyup Sertaç Ayaz

ARI SEMBOLÜ

Hanedan Sembolü Olarak Arı • 241
Mehmet Kahyaoğlu

ARILAR

*Balarısının (Apis Mellifera Linnaeus, 1758)
Üremesi ve Sosyal Yaşantısı* • 253
Rikap Yüce

Balarısı (Apis mellifera L., 1758) • 265
Zeynel Arslangündoğdu

DİZİN • 283

GİRİŞ

Arı ve Bal kitabı; tarihi süreçler içinde arıcılık, bal, balmumu ile ilgili kayıtları tespit etmek, kültürümüzde etnoğrafik anlamda arıcılıkla ilgili uygulamaları ve arıcılığın gerektirdiği bilgileri, mevsimlere ve zaman dilimlerine göre yapılan işleri belirlemek, arıcılığın araç ve gereçlerini, bal türlerini, arıcılıkla ilgili terminolojiyi ortaya koymak, arı sembolünün ve motifinin tarihçesini açıklamak, Türk halk edebiyatı ve atasözlerinde arı, bal, kovan, petek bağlantılı birikimi incelemek, leksikografik yönden Türkçenin arı ve bal bağlantılı kelime dağarcığını saptamak amacıyla hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali
Dr. Hilal Oytun Altun

~ ARICILIK MONOGRAFİLERİ ~

Türklerde arıcılık

Karadeniz'in kuzeyinden Mançurya ovalarına kadar geniş bir alanı kaplayan bozkır kuşağının en önemli özelliği, geniş düzlüklerden oluşması ve bu düzlüklerin tarıma elverişli olmamasıdır. İnsanların sulak alanlara göç etme zorunluluğu ve temel geçim kaynağı olan hayvanları daha sulak ve gür otların olduğu bölgelere götürme ihtiyacı bu bozkır kuşağında yaşayan Türklerin "göçebe" adını verdiğimiz hayat tarzında yaşamalarına yol açmıştır. İşte bu iki temel ihtiyacın giderilmesiyle ortaya çıkan yer değiştirme, göçebeliliğin en temel özelliğidir. Bundan dolayı göçebeler otların çıkış zamanına göre kış, güz ve yaz aylarında farklı yerlere göç ederek hayatlarını belli bir süre orada idame ettirmişlerdir. Bu nedenle anayurtları Orta Asya olan Türkler, tarıma elverişli olmayan geniş bozkır kuşağında hayvancılığa dayalı göçebe bir hayat sürmüşlerdir. Dolayısıyla bozkır göçebeleri için bu kuşakta yaşayan hayvanların farklı ihtiyaçları karşılama-larına göre önemleri bulunmaktadır.

Göçebe Türkler, bu hayat şartlarında özellikle küçükbaş hayvanlardan ve attan yararlanmışlardır. Bunların dışında, tabiattan elde ettikleri kuş yumurtası, bal ve av hayvanlarının etleriyle de beslenmişlerdir; ancak bu tür yiyecekler ortalama bir göçebe için sürekli tüke-teceği yiyecekler değildir; çünkü özellikle arıcılık göçebe hayat tarzında Türklerin düzenli meşgul olabileceği

---

¹ Mustafa Karataş, Muğla Üniversitesi Milas Sıtkı Koçman Meslek Yüksekokulu, Milas Muğla.

bir iş olamazdı. Bal, hayvancılık yanında toplayıcılıkla geçinen Türkler tarafından toplanan besinler sınıfındadır.² Dolayısıyla özellikle bal, şölenlerde tüketilen ve nadir temin edilebilen bir yiyecek olsa gerektir.

Arıcılık balarısını³ tanımak ve onu kullanmakla mümkün olabildiği için Türkler balarısını göçebe iken değil, Anadolu ve Harzemşahlar döneminde tanımışlardır.⁴

Bununla birlikte, Tuncer Baykara göçebe veya yerleşik ayrımı yapmadan Türklerde bal kültürü ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bal; en yaygın ve en önemli tatlıdır. Hem doğrudan bir yiyecek hem de en önemli tatlandırma unsurudur. Arıdan elde edildiğinden arı balı da denilir; Türk ülkelerinde yer adı olarak da nam bırakmıştır: Ballı-kuyu, Ballık, Bal-yaylası gibi. Bal-kaymak Türk insanı için en önemli ve temel iki yiyecek kabul edilirdi."⁵

Anlaşıyor ki yerleşik hayata geçen Türkler özellikle batı coğrafyasında çok erken bir dönemden itibaren

---

2 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 427.

3 Bahaeddin Ögel, Mısır ve Kıpçak Türklerinin sözlük ve gramerini yazan Abu Hayyan'ın, "Arı sözü, balarısı ile eşek arısını hep birlikte anlatan, müşterek bir deyiştir" açıklamasını naklettikten sonra, kendi taramalarına göre Türklerin balarısı sözünü Anadolu ile Harzemşahlar Türk kültür coğrafyasında söylemeye başlamış olmaları ihtimalini ifade eder. Ayrıca Anadolu'da arı ve bal ile ilgili kelimelerin ve deyişlerin çokluğunu da işaret eder. (age., s. 428-429) Bunun yanı sıra, Türklerin bal sözü yerine başlangıçta yaygın olarak arıyağı dediklerini, Kaşgarlı'nın da bal sözünün Oğuz, Suvar ve Kıpçak gibi batı Türk kültür çevrelerinde yayıldığını söylediğini nakletmektedir. (age., s. 2000: 432-433)

4 age., s. 428.

5 Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 108.

arıcılıkla ilgilenmişler, kovan sistemini geliştirerek bal üretimini zenginleştirmişlerdir. Bal az üretilebildiği için de daima çok değerli olagelmıştır.

Türkiye’de arıcılık

Türkiye her geçen yıl biraz daha tarımdan uzaklaşıp endüstri ve sanayi devleti haline gelmesine rağmen ülkemizde kovan sayısı artmaya devam etmiştir. Örneğin, 1940 yılında 1.119.483’ü eski, 29.029’u yeni olmak üzere toplam 1.148.512 kovan var iken, bu sayı 1963’te 1.383.143’ü eski, 249.155’i yeni olmak üzere toplam 1.632.298 kovana çıkmıştı.⁶ 60’lı yıllardan bugüne kadar arıcılık ülkemizde önemli gelişme kaydeden bir sektör haline gelmiştir. 2008 yılı itibariyle Türkiye’de arıcılıkla uğraşan aile sayısının 35 bin, arılı kovan sayısının 3.5 milyon, yıllık bal üretiminin de 66 bin ton civarında olduğu; ülkemizin arı varlığı bakımından Rusya, Çin, ABD, Meksika, Kanada ve Arjantin’den sonra yedinci sırada yer aldığı kaydedilmektedir. Ayrıca, ülkemizde arı varlığı ile bal üretimi arasında bir dengesizliğin bulunduğu, bunun da teknik bilgi yetersizliği, bakım ve besleme noksanlığı, ana arı üretiminin ihtiyacı karşılayamaması, barındırmadaki bilgisizlik, hastalık ve zararlıların bilinmemesi ve zamanında teşhis ve tedavinin yapılamamasından kaynaklandığı ifade edilmektedir.⁷ Bu nedenlere, arıcılığın birçok bölgede temel geçim kaynağı olamamasını ve yöre insanların artık arıcılıkla meşgul olmayıp özellikle büyük şehirlere göç etmelerini de ekleyebiliriz. Rize bu konudaki en iyi örnektir.

6 Reşit Sönmez, *Arıcılık*, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, İzmir 1979, s. 19.

7 <http://www.gercekbal.com/dunyada-ve-turkiyede-aricilik/>

Güroluk köyünün konumu ve köyde arıcılık

Güroluk köyü⁸ Rize il merkezine 70, Çamlıhemşin ilçe merkezine 5 km. uzaklıkta, Fırtına Vadisi üzerinde ve 750 m. rakımda olan, 2000 nüfus sayımına göre 99 nüfuslu bir köydür.⁹ Bu sayının son nüfus sayımında 81 olduğu bilinmektedir.

Güroluk köyünde *kavranların*¹⁰ ve *peteklerin*¹¹ bulunduğu bölgeye *meşe*, arıcılıkla uğraşan kişilere *meşeci* adı verilir. Bu bölgede yüzlerce yıldır arıcılık¹² yapıldığına ve iyi kalitede bal üretildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.

1843 yılında Rize ve çevresini gezen ve yaşadıklarını seyahatname şeklinde yazan Prof. Dr. Karl Koch, seyahatinin Fırtına Deresi bölgesini anlattığı bölümde; kendilerine bu bölgede her köyde olduğu üzere yine mısır ekmeği ve bal ikram edildiğini, bu balın diğer yöredekilere göre biraz daha acı olduğunu söyler. Ksenefon'un bu bölgedeki balın insanı hasta ve sarhoş ettiğini söylemesine rağmen Trabzon'dan Rize'ye kadar birçok köyde bal yediğini ve zehirlenmediğini ifade etmiştir. Ardından Koch, "*Tıpkı Migrelien ve İmerien'de olduğu gibi, bal burada da alışılmış bir besin maddesi. Tüm Pontus bölgesinde sorduğum herkes, bozuk olmadığı sürece onun başka bir za-*

---

8 Yörede halk arasında bu köy "Hala Köyü" olarak bilinmektedir. Bu köyde yaşayanlar buralı olmanın farklı olduğunu ifade etmek için, "Hiçbir şey istemezdin/Adım olsa halalı" sözlerini dilden dile yaymışlardır.

9 <http://www.yerelnet.org.tr/iller/koy.php?koyid=257220>

10 "karakovan"

11 "arılı kovan"

12 Güroluk köyünde arılar üçe ayrılmaktadır: Bal yapan arıya *arı*, sarı renkli yabancı arıya *bucek*, arıdan daha büyük olan ve kayalara nadiren bal yaptığı bilinen arıya ise *açmeğü* adı verilir.

narlı niteliğinden söz etmedi” diyerek arıcılığın bölgedeki yaygınlığından ve bu bölgedeki balların zararlı olmayışından söz etmektedir.¹³

Koch, “Pontus balı”na ayırdığı bölümü şu şekilde sonuçlandırır: “Ben yine Pontus balına geri dönüyorum. İnsan kendinden geçiren, en azından balın zehirli etkisinden söz eder görünen birçok otorite olmasa bunu hemen reddederdim. Şimdi onlara iki seyahatin deneyimlerini karşı görüş olarak ortaya koyuyorum. Bir sonraki seyyah sözle değil kendi deneyim ve gerçekleri sayesinde araştırmayı sona erdirebilsin dilerim. Daha önce söylediğim gibi, Pontus ve Kolchisch balını yalnızca bir kez denedim. Kendimde sakıncalı bir etki görmedim ama acımısı tatta buldum. Ama bizim balımız da, özellikle arı yemi denilenden ihtiva ediyorsa bir zaman acı tattadır. Özellikle çocuklarda kusma ve sık ishale neden olabilir. Bu nedenle Pontus balının insanı kendinde geçiren etkisinden kuşkuluyum. Çünkü Pontus alpgülü ve karayemiş tüm dağlık bölgede çok sık yetişir ve ilkbaharda arılara temel gıdasını sunarlar. En azından her ilkbahar balının zararlı olması gerekirdi ve o zaman orada oturanlarca ne öylesine çok yenir ne de satılırdı.”¹⁴

Muzaffer Arıcı “Her Yönüyle Rize” adlı eserinde Rize’de balın kullanımından şu şekilde bahsetmektedir: “Rusya gurbetçiliği 1830’lu yıllarda Rize halkı için büyük maddi kaynak sağladı. Aslında Rusya’dan gelen bu maddi gelir, biraz da lüks olmuştu. Çünkü yerli halk zaten tüm ihtiyaçlarını yerinde temin ediyordu. İnanılmaz ama hiçbir şeye ihtiyaç duymadan her gereksinimi halk, kendi buluşları ile (örgü dahil) yapıyorlardı. Şekerin yerine bal kullanılırdı.”¹⁵

13 Karl Koch, Rize, Prof. Dr. Karl Koch’un 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, (der. Muzaffer Arıcı, çev. Tahir Devenci), Odak Ofset, Ankara 1995, s. 111-113.

14 age., s. 115.

15 Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize, Elma Teknik Basım Matbaacılık, An-

Yine aynı eserde yazar, arşivde bulduğu 1847'de Hemşinli bir babanın İstanbul'da okuyan oğluna gönderdiği bir mektuptan söz eder. Bu mektuptan, babanın (Şeyh Hasan Efendi) is yapmayan balmumu üretip Saray'a gönderdiği, böylece Saray'a yakın devlet adamlarıyla yakın ilişkiye geçtiği ve oğlunu buradan elde ettiği gelirle okutma imkânı bulduğu anlaşılmaktadır. Yazarın verdiği bilgiye göre, *"Hollanda Kraliçesi tarafından Dolmabahçe Sarayı'na hediye edilen 3.5 ton ağırlığındaki avizede balmumu ile aydınlanma sağlanıyordu. İlk denemede Saray'ın içi (dumana) boğuldu. Padişah, 'ülkemde is yapmayan mum bulunsun' diye bağırdı. İşte o zaman Hemşin'in kaderini çok etkileyecek is yapmayan balmumu gündeme geldi."*¹⁶

Güroluk köyünde hane sayısı 75'tir ve bunlardan 50 hane arıcılıkla uğraşmaktadır. Bu elli hanenin de tamamını modern, yani fenni arıcılık yapmaktadır. Kısacası günümüzde Güroluk köyünde karakovan arıcılığı yapan aile kalmamıştır. Bunun temel nedeni karakovan arıcılığının tehlikeli ve zahmetli oluşudur. Geleneksel karakovan arıcılığı yapanların önemli bir kısmı vefat etmiş, bir kısmı geçimini fenni arıcılık ile sağlamaya çalışmış, bir kısmı da bu yöreden göç ederek başka şehirlerde fırıncılık, pastacılık gibi işleri meslek edinmiştir.

Güroluk köyünde doğan kaynak şahsımız Necati Karataş, karakovan arıcılığını babasından öğrenmiştir. Tutulan kayıtlardan, babasıyla birlikte 1982 yılı itibarıyla yaklaşık 50 kovana sahip oldukları öğrenilmiştir; ancak yöredeki ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle İzmir'e göç ederek fırıncılık yapmaya başlamıştır. Böylece köydeki kovanların çoğu ilgisizlikten kullanılamaz

---

kara 2009, s. 112.

16 age., s. 144.

hale gelmiştir. Necati Karataş yörede karakovan arıcılığı yapılışından sağımına kadar geleneksel yöntemleri ve terimleri bilen son kişilerden biridir. Kaynak şahsımızın verdiği bilgilerden, Güroluk köyünde karakovan yapılışından sağımına kadar olan süreci ve bu konudaki yöresel terimleri derleme imkanımız oldu.

Kavranın yapılışı

Güroluk köyünde *kavran* kesinlikle ıhlamur ağacından yapılır. Başka ağaçlardan yapılmamaktadır; çünkü ıhlamur ağacı hafif, işlemesi kolay, ısı geçirmez oluşu ve arının *kümeçleri*¹⁷ yapıştırma verimliliği açısından tercih edilmektedir.

Kavran eğer ağaç müsait ise tek parça olarak yapılır veya iki ya da dört parçadan oluşur. Bu parçalara *eklema* adı verilir. Kavran isteğe göre yuvarlak veya hafif oval şekilde yapılır. Kenar kalınlığı 6 cm'den az olmamalıdır. Bu kalınlık yörenin yağmurlu, özellikle kış aylarının soğuk oluşundan dolayı tespit edilmiştir. Kavran yuvarlak veya oval düzgün bir şekilde kesilip içi temizlendikten sonra eklemeler birleştirilir ve *kenet*¹⁸ ile birbirlerine geçirilir. Kavranın yapımı sırasında dikkat edilmesi gereken en önemli şeylerden biri de kavranın iç üst kısmının diğer bölgelere göre daha pürüzlü bırakılmasıdır. Bunun nedeni, arıların petekleri kovana daha kolay yapıştırmasını sağlamaktır.

Eklemeler arasında boşluk olmamasına dikkat edilir. Kavranın büyüklüğü isteğe göre değişir; ancak yörede

---

17 "ballı petek"

18 "Karakovan yapılırken eklemeleri birbirine monte etmeye yarayan iki uçlu "u" şeklindeki çivi"

kavranın çapı genellikle 30 cm ile 80 cm. arasında değişir. Eklmeler birleştirildikten sonra kavran geniş bir boru şeklini alır.

Bu aşamadan sonra *tepeleme*¹⁹ işlemine geçilir. Bu tahtaların tamamı ıhlamur ağacından yapılır. Öncelikle kavranın ön yüzü kapatılır. Bu kapatma işlemi mümkün olduğunca az parça ile yapılmalıdır. Bu parçaların sayısı iki-üç geçmemelidir. Tepe kalınlığı da kenar kalınlığına uygun olarak 6 cm. olmalıdır.

Tepeleme işlemi bittikten sonra sıra kavranın içine yerleştirilecek *cam* ve *köprüye* gelir. Cam, *kumar*²⁰ ağacından ve "U" ve "V" şeklinde yapılır. Camlar kavranın içinde ince çubuk şeklinde kavranın büyüklüğüne göre üst üste iki veya üç adet mümkün olduğunca tavana yakın bir şekilde tepelere monte edilir. Köprü ise çıradan yapılır ve kavrana içten içe tabana yakın bir şekilde camların altına monte edilir. Köprünün çıradan yapılmasının nedeni arının çıra kokusunu sevmesi ve kırılma ihtimalinin az olmasıdır. Köprünün kalınlığı 2'ye 2 cm. uzunluğu ise kavranın çapı kadardır.²¹ Cam ve köprü yerleştirildikten sonra kavran ile bu bölüm arasında belli bir boşluk kalır. Bu boşluğa *engun* adı verilir. Cam ve köprünün görevi balın bulunduğu petekleri muhafaza etmektir. Ana arı da bu cam ve köprülerin içinde bulunmaktadır.

Bu işlemin ardından yine kavranın büyüklüğüyle orantılı olarak ön yüz kısmına kavranın en alt tam orta

19 "Kavranın ön yüzünü kapatan tahta".

20 Kumar ağacı, bu yöreye ait bodur bir ağaç olup güzel bir çiçeğe sahiptir. Ayrıca esnek yapısıyla kavranlarda cam yapımında tercih edilir.

21 Kavranın cam ve köprü bölümünde ana arı bulunur ve kolay kolay bu bölümü terk etmez. Yumurtalama bu bölümde yapılır.

kısımında olmak üzere 4 veya altı delik delinir. Bu delikler arının rahatlıkla girip çıkabileceği genişlikte olmalıdır. Bu delikler arının çalışabilmesi ve kavranın hava alabilmesi için gereklidir.

Kavranın arka kısmı ise üç parçadan oluşur. Bu üç parçanın tam ortadaki kısmı *kapı* kısmıdır, kavranın içine iki elin rahatça girebilmesi için olabildiğince geniş bırakılmaya özen gösterilir. Kapının kenarlarına ise iki çeyrek daire şeklinde parçalar eklenir. Bu parçalara kapıyı tutması için 2 ilâ 8 cm. büyüklüğünde *tiliviç*²² çakılır. Tiliviç doksan derece rahatlıkla dönebilmelidir ve kestane ağacından yapılmalıdır.

Kapının orta ve alt kısmına kavranın tabanına sıfır olmak şartıyla delik delinir. Bu delik arıların kavran içindeki pislikleri dışarıya atmalarına yarar. Böylece kavranın yapımı tamamlanmış olur.

Kavranın ağaca çekilmesi

Yörede kavranlar nadiren evlerin çatı katlarına ancak genellikle de karaçam veya gürgen ağaçlarının tepesine yerleştirilir. Burada petek olması, yani *oğulun* (*yavri*)²³ kavrana girmesi beklenir.

Güz döneminde arıların çalışması tamamen bittikten sonra kavran indirilebilir. Her ağaç oğul almaz. Oğul her ağaca gitmez. Bu, ağacın konumuyla ilgilidir. İlk denemede oğul alamayan kovan ağaçtan indirilip başka

---

22 Karakovanın arka kapısının düşmemesi için iki tarafa çakılan ve rahatça her tarafa dönebilen küçük tahta parçası.

23 Ana arının çevresindeki arı kümesiyle birlikte olan bu topluluğa *oğul*, yörede ise daha çok *yavri* adı verilmektedir.

bir ağaca da çekilebilir. Ayrıca, aynı yer beğenilirse dolu indirilip, boş kovan da çıkarılabilir.

Kavranın yerleştirileceği ağacın bazı özellikleri olması gerekir. Bunların en önemlisi, ağacın mümkün olduğunca rüzgâr görmemesi, bol güneş olacak bir yerde olması gerekir. Ayrıca, kavranların çekileceği ağaçların boyları da çok önemlidir. Boyları küçük olan ağaçların dalları kovanları taşımayabilmektedir. Bunun yanında, küçük boylu ağaçlar daha çok yerleşim yerlerine yakın oldukları için arılar buralardaki yapay şekerlerden beslenebilmekte ya da deterjan gibi kimyasallardan zehirlenebilmektedir. Bunlar da balın kalitesini etkilemektedir. Bunlardan dolayı, yerleşim yerlerine daha uzak bölgelerde boyları 20 ilâ 50 metre arasında değişen ağaçlar balın kalitesi için ideal ağaçlardır. Bu ağaçlar yüksek yerlerde buldukları için arıların besleneceği çiçek çeşitliliği de bu bölgelerde daha çoktur.

Kavranın yerleştirileceği yer, ağacın boyunun üçte ikisi aşağıda, üçte biri yukarıda kalacak şekilde tespit edildikten sonra *halat*²⁴ veya *getelceban*²⁵ ile *ceplugi*²⁶ yaparak kavranın yerleştirileceği yere çıkılır. Burada ilk önce büyük gereç²⁷ (yaklaşık 3, 3.5 metre uzunluğunda) ağacın üçte birlik kısmında uygun bir dala takılır. Aynı şekilde bir küçük gereç de ağacın yan tarafına gelecek şekilde başka bir dala takılır. Bu küçük gerecin uzunluğu ise 2, 2.5 metre olur. Gereçler kesinlikle kestane ağacından yapılır; çünkü kestane ağacı hem uzun ömürlü olur hem de son derece kuvvetlidir.

24 "Keten ipinden örülen uzun ve kalın ip"

25 "Halatın küçüğü"

26 "Ağaca çıkarken halatla ayağa atılan ilmik"

27 "Karakovanın ağaca konması için yapılan iskemlinin arka ve yan tarafına asılan ucu çatal ağaç."

Gereçler takıldıktan sonra, *salmaları*²⁸ koymak için gerecin uç kısmı matkap ile delinir. Buraya *toğaç*²⁹ geçirilir. Salmanın bir ucu ağacın gövdesine diğer ucu da gerecin ucundaki toğacın üzerine konur ve normal çivilerle çakılır. Salma toğacın üzerine konmadan önce toğacın üstüne gelecek kısmına *nisk*³⁰ açılır. Bu bölüm toğacın üstüne getirilir. Böylece gerek salma gerekse gerecin herhangi bir şekilde sallanması önlenir.

İkinci salma da yan tarafta asılan gereçle arkaya asılan gereç arasına uzatılır. Salmanın bir ucu yan gerece diğer ucu da arka gerece çivilenir. Daha sonra uzunluğu yaklaşık 1, 1.5 metre olan *goyçlar*³¹ yerleştirilirken öndeki ağaçtan yaklaşık 15 cm. geride olacak şekilde yine normal demir çivilerle salmaların üzerine çakılır. İkinci goyç da öndeki goyçtan 35-40 cm. aralıkla salmanın üstüne çakılır. Böylece kovanın *iskemlisi*³² hazırlanmış olur.

Sıra kavranı iskemliye yerleştirmeye gelir. Kavran halat ile aşağıdan ağacın tepesine kurulmuş olan iskeleyle çekilip iskemlinin üstüne konur. Kenarlarına *bargereçler*³³ yerleştirilir. Bunlar kavranın sağa sola yuvarlanmasını önler. Daha sonra kavran demir telle is-

---

28 "Karakovanın iskemlisinde kullanılan kestane ağacından yapılan soba borusu kalınlığında uzun kalas"

29 "Karakovan iskemlisini yaparken gereçlerin ucuna çakılan "L" şeklindeki çivi."

30 "Salmanın toğacın üstüne gelen kısmında açılan kertik."

31 "Kestane ağacından yapılan, soba borusu kalınlığında olan ve salmanın kısasına verilen ad." Salma ve goyçların köşeli değil oval bir şekilde olması gerekir; çünkü üzerinde yağmur suyu birikmemelidir.

32 "Karakovanın ağaca konması için yapılan iskele". Ayrıca köyde üzerine oturlan küçük taburelere de *iskemli* adı verilmektedir.

33 "Kovanın her iki tarafına konan, kestane ağacından yapılan uzunluğu yaklaşık 40 cm. olan takoz"

kemlinin salmalarına sıkıca bağlanır. Kavranın üstüne de *bedevralardan*³⁴ yapılan örtüsü (çatısı) yerleştirilir. Örtü de dört köşesinde demir telle iskemliye tutturulur ve *gogar*³⁵ ile sağlamlaştırılır. Böylece kavranın ağaca yerleştirme işlemi tamamlanmış olur.

Kavranın yerleştirilmesinden sonra kavranı kemirip ona zarar veren *cinolar*³⁶ için bazı meşeciler kavranı sac ile sararken bazıları da çevresine tel örgü yapmaktadır.

Sağım işlemi

Kavrana *yavri* adı verilen oğul almak için hazırlıklar yöremizde *april* denen nisan ve mayıs aylarında yapılır. Bu dönemde kovanın içi güzelce temizlenir ve içine arının sevdiği kokular sürülür. Bu kokular çeşitli meyvelerden hazırlanmış kokulardır. Ayrıca kavranın iç kısmında bazı yerlerine *mağt*³⁷ yapıştırılır. Bu işlem de tamamlandıktan sonra *yavri* alma (oğul alma) mevsimi beklenir. Bu aylar yöremizde *kiraz ayları* denilen haziran ve temmuz aylarıdır. Petekten, yani arılı kovandan ana arı ayrılmadan erkek arılar boş kovanlarda kılavuzluk yaparlar. Gittikleri kovana eğer beğenirlerse petekteki eski ana arı ile diğer eski arılar birlikte bir yumak halinde petekten ayrılıp daha önce beğenilen boş kavrana yerleşirler. Böylece yeni bir petek oluşmuş olur.

34 "Karakovanın çatısını yapmaya yarayan kısa tahta."

35 "Karakovanın çatısının rüzgâr ve yağmurdan uçmaması için üstüne birbirine takılı olarak konan gereç"

36 "Karakovanlara ve peteklere zarar veren sincap"

37 "Karakovana yapıştırılan ballı kümeç, zeft (çam zifti), bal ve bazı meyvelerin aromaları (karadut vb.) karıştırılarak hazırlanan macun." Arıların sürekli aynı kokudan etkilenmedikleri unutulmamalıdır. Ayrıca mağt, kovanların çürüyen yerlerine de yapıştırmak için kullanılır.

Petekten *sağım yapma* dönemi (bal alma) yöremizde *çürük ayı*³⁸ denilen ağustos ayında yapılmaktadır. Peteklerde bu ayda bal yapma dönemi bittiği için ve arılar da bu dönem nispeten uysallaştığı için *sağım yapma* (bal alma) bu ayda yapılmaktadır.

Sağım başlamadan önce *körük*³⁹ hazırlanır. Körük peteğe duman vermek için kullanılır.⁴⁰ Körük iki kısımdan oluşur. Bir bölümü deriden yapılmış olup bu bölüm, körüğün ön tarafında bulunan, ikinci kısım olan ateşliğe hava üfleme yarar. Ateşlik kısmına *godman*⁴¹, *keşku*⁴² ve *putur*⁴³ odun konur. Bunlar bol duman yapan yakacaklardır. Bu yakacaklar çirayla tutuşturulur ve körük hazır hale getirilir.

Sağım yapmak için halat veya getelcebanla ağaca tırmanılır. Halat veya getelcebanın ağaca kolay atılabilmesi için ucundaki *taşak*⁴⁴ adı verilen ağırlıktan yararlanır. Bu şekilde peteğin yanına çıkılır⁴⁵ ve *üzümlük*⁴⁶ takılarak peteğin kapısı açılır. Bu andan itibaren çok hızlı davranılmalıdır. Aksi halde arılar *lez* verebilirler.⁴⁷

---

38 Bu ayın yağışlı ve serin olmasından dolayı bu isim verilmiştir.

39 "Peteğe duman vermek için kullanılan ve iki kısımdan oluşan araç"

40 Kovana zarar veren *üsküleç* adlı kurtları öldürmek için de yaz başlarında körükle kovana duman verilmektedir.

41 "Mısırın taneleri alındıktan sonra kalan sert kısmı."

42 "İnek pisliğinin kurutularak yapıldığı yakacak, tezek."

43 "Çürümeye yüz tutmuş kuru odun."

44 "Halat ve getelcebanın kolayca ağaca atılabilmesi için ucuna örülen ve içine çakıl taşı konan kese"

45 Kovanın ağaçta daha yüksekte olanına *mozi* denir.

46 "Petekten bal alırken giyilen beyaz tulum ve başlığı"

47 *Lez ver-*: "Arıların amaçsızca bir yere yığılması". Sağım sırasında yavaş davranılması ya da havanın çok sıcak olması arıların lez vermesine, yani

Önce, peteğe körükle yavaş yavaş duman üflenmeye başlanır. Aynı zamanda da "ovit ovit" diye seslenilir.⁴⁸ Bu kelimenin, arıların uyandırılıp alınacak balın bulunduğu peteklerin üstlerinden ayrılmalarını sağladığına inanılır. Bu duruma *peteği yatırmak* denir. Bu sırada ana arı asıl yeri olan peteğin ön tarafına (camların olduğu bölüme) geçer. Sağım sırasında o bölümdeki bal alınmaz. Bunun nedeni hem ana arıya zarar vermemek hem de arılara kışlık erzak bırakmaktır.

Kovana oğul yerleştikten sonra normalde arılar bal yapmaya önden başlarlar; ancak bazen bu tersine olabiliyor. Arılar balı arkadan öne doğru yapmaya başlayabilirler. İşte bu duruma *oreç* adı verilir. Bu durumun farkına varmayan acemi bir meşeci arkadan sağıma başladığı için kovayı bal dolu zannedebilir, oysaki öneler boş olabilir. Daha da önemlisi bal sağımına arkadan başladığı için ana arıyı öldürebilir.

Kalkan, *yarım kalkan* ya da *düz kalkan*⁴⁹ şeklindeki *çeç*lerin⁵⁰ sağımına başlanır. Sağım işlemi arıların cinsine göre yaklaşık yarım saat sürer. Daha sonra, arılara kışlık yivecekleri kadar bal bırakılarak *kümeçler*⁵¹ *adiç*⁵² ve *geçel*⁵³ adı verilen araçlarla alınır. Ballı petekler *adiç* ile kesilip *geçel* ile çıkarılır. Bal alırken mümkün olduğun-

---

amaçsızca belli bir yere yığılmasına neden olabilir. Bu durumda meşeci rahat çalışmaz ve daha fazla arıyı öldürebilir.

48 "Petekten bal alırken arıları yatıştırmak için söylenen ve tam olarak anlamı bilinmeyen söz"

49 "Kovan içindeki bal peteklerinin diziliş çeşitleri"

50 "Peteklerin eski ve kahverengi veya siyah renkte olanına verilen ad."

51 "Ballı ve taze sarı renkteki petek"

52 "Petekten bal alırken kümeçleri kesmeye yarayan iki ağızlı demir bıçak."

53 "Petekten bal almaya yarayan şimsir ağacından yapılan kısa kütrek"

ca az arı ölmesine ve ana arının alınmamasına dikkat edilir. Alınan bal, kaplarla yöreye özgü örme sepetlerin içine konarak sepetlerle ağaçtan aşağıya sarkıtılır.

Sağılan bal, günümüzde makine ile süzölmektedir; ancak eskiden bal büyük eleklerle doldurulup üstüne de bir ağırlık konarak süzölmeye bırakılırdı. Bu süre yaklaşık 3-4 gün sürmektedir. Bal süzöldükten sonra geri kalan tortular eritilerek balmumu yapılırdı. Bu mumlar değişik amaçlar için kullanılırdı.

Sağım işi bittikten sonra kovan iyice temizlenir ve kapısı kapatılır.

Kovanın yapılışından balın alınışına kadar olan bütün işlemlerin hiçbir bilimsel dayanağı yoktur. Bunların hepsi tamamen tecrübeye dayanarak yapılmaktadır.

Arıcılık terimleri sözlüğü

Açmeğü: Arıdan daha büyük olan ve kayalara nadiren bal yaptığı bilinen arı cinsi.

Adiç: "Petekten bal alırken kümeçleri kesmeye yarayan iki ağızlı demir bıçak."

Aru: "Bal yapan arı"

Bargeneç: "Kovanın her iki tarafına konan, kestane ağacından yapılan uzunluğu yaklaşık 40 cm. olan ta-koz"

Bedevra: "Karakovanın çatısını yapmaya yarayan kısa tahta."

Bucek: "Sarı renkli, yabani arı."

Cam: Cam, kumar ağacından ve "U" ve "V" şeklinde yapılan, kavranın içinde ince çubuk şeklinde kavranın büyüklüğüne göre üst üste iki veya üç adet mümkün ol-

duşunca tavana yakın bir şekilde tepelere monte edilen ağaçlardan oluşan parça.

Ceplugi: "Ağaca çıkarken halatla ayağa atılan ilmik"

Cino: "Karakovanlara ve peteklere zarar veren sincap"

Çeç: "Peteklerin eski ve kahverengi veya siyah renkte olanına verilen ad."

Eklema: "Karakovanın yapımında kullanılan ve kovanın çevresini oluşturan yarım yuvarlak parçalar"

Engun: "Petegin içi, iki kenar kısmı"

Geçel: "Petekten bal almaya yarayan şimsir ağacından yapılan kısa kürek"

Gereç: "Karakovanın ağaca konması için yapılan iskemlinin arka ve yan tarafına asılan ucu çatal ağaç"

Getelceban: "Halatın küçüğü"

Godman: "Mısırın taneleri alındıktan sonra kalan sert kısmı"

Gogar: "Karakovanın çatısının rüzgâr ve yağmurdan uçmaması için üstüne birbirine takılı olarak konan gereç"

Goyç: "Kestane ağacından yapılan, soba borusu kalınlığında olan ve salmanın kisasına verilen ad."

Halat: "Keten ipinden örülen uzun ve kalın ip"

İskeleli: "Karakovanın ağaca konması için yapılan iskele"

Kalkan, yarım kalkan, düz kalkan: "Kovan içindeki bal peteklerinin diziliş çeşitleri." Arka kapıya paralel olarak yapılmış bal peteklerine kalkan, dikey olarak yapılanlara ise düz kalkan denir.

Kapı: Kavranın arka kısmını oluşturan üç parçanın tam ortadaki kısmı.

Kavran: "Karakovan"

Kenet: "Karakovan yapılırken eklemeleri birbirine monte etmeye yarayan iki uçlu "U" şeklindeki çivi"

Keşku: "İnek pisliğinin kurutulmuş yapıldığı yakacak, tezek"

Köprü: Çıradan yapılan, kavrana içten içe tabana yakın bir şekilde camların altına monte edilen tahtadan oluşan ve kalınlığı 2'ye 2 cm, uzunluğu ise kavranın çapı kadar olan parça.

Körük: "Peteğe duman vermek için kullanılan ve iki kısımdan oluşan araç"

Kümeç: "Ballı ve taze sarı renkteki petek"

Lez ver-: "Arıların amaçsızca bir yere yığılması"

Mağt: "Karakovana yapıştırılan ballı kümeç, çam zifti, bal ve bazı meyveler karıştırılarak hazırlanan macun"

Mozi: "Kovanın ağaçta daha yüksekte olanı"

Nisk: "Salmanın toğaçın üstüne gelen kısmında açılan kertik"

Oreç: "Arıların peteğin (kovanın) önden değil de arkasından çalışması"

Ovit: "Petekten bal alırken arıları yatıştırmak için söylenen ve tam olarak anlamı bilemeyen söz"

Örtü: Kavranın üstüne daha çok bedevralardan ve bazen de sacdan yapılan çatı.

Peteği yatır-: "Petekten bal alabilmek için arıların ballı peteklerin (kümeçlerin) üzerinden çekilmesini sağlamak"

Putur odun: "Çürümeye yüz tutmuş kuru odun"

Sağım yap-: "Petekten bal almak"

Salma: "Karakovanın iskemlisinde kullanılan ağaç"

Taşak: "Halat ve getelcebanın kolayca ağaca atılması için ucuna örülen ve içine çakıl taşı konan kese"

Tepe: "Karakovanın ön yüzünü kapatan tahta"

Tiliviç: "Karakovanın arka kapısının düşmemesi için iki tarafa çakılan ve rahatça her tarafa dönebilen küçük tahta parçası"

Toğaç: "Karakovan iskemlesini yaparken gereçlerin ucuna çakılan "L" şeklindeki çivi"

Üsküleç: "Bir arı hastalığı"

Yavri: "Karakovana ana arının diğer arılarla topluca gelmesi"

Yüzlük: "Petekten bal alırken giyilen beyaz tulum ve başlığı"

Zeft: "Karaçamın gövdesinden akan yapışkan sıvı"

Sonuç

Rize'nin Çamlıhemşin ilçesine bağlı Güroluk köyünde arıcılık önemli bir uğraştır. Son yirmi otuz yıla kadar köyde çok sayıda aile karakovan arıcılığı ile uğraşmıştır; ancak bu dönemde başta karakovan arıcılığının zahmetli ve tehlikeli oluşu ve işsizlik, göç gibi ekonomik temelli nedenler dolayısıyla birçok aile yeni usul yani fenni arıcılığa geçmiş, birçoğu da bu uğraşı bırakmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada, kaynak şahsımızdan edindiğimiz bilgilere göre kavranın geleneksel yöntemlerle yapılışı, kavranın ağaca çekilmesi ve sağım işlemi anlatılmış; köyde dahi bilenlerin sayısı çok azalmış olan karakovan arıcılığına dair terimler listelenmiştir. Çalışma yöreden çekilen fotoğraflarla zenginleştirilmiştir.

Kaynaklar

Arıcı, Muzaffer, *Her Yönüyle Rize*, Elma Teknik Basım Matbaacılık, Ankara 2009.

Baykara, Tuncer, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Koch, Karl, Rize, *Prof. Dr. Karl Koch'un 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü*, (der. Muzaffer Arıcı, çev. Tahir Deveci), Odak Ofset, Ankara 1995.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (IX C.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Sönmez, Reşit, *Arıcılık*, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, İzmir 1979.

<http://www.gercekbal.com/dunyada-ve-turkiyede-aricilik/>

<http://www.yerelnet.org.tr/iller/koy.php?koyid=257220>

Resimler

Necati Karataş sağıma hazırlanırken

Necati Karataş sağım dönüşünde